

Söyleşiler

HAFIZA MERKEZİ'YLE SÖYLEŞİ

Göze Orhon*

“Hafıza Merkezi Türkiye’deki insan hakları mücadelesine, geçmişteki ağır insan hakları ihlalleri ve insanlığa karşı suçlarla yüzleşirken, dünya örneklerinden faydalanarak ve geçiş dönemi adaleti perspektifinden bakarak katkıda bulunmak amacıyla kuruldu. Çalışmalarında geçiş dönemi adaleti süreç ve mekanizmaları için zemin hazırlayarak Türkiye’nin demokratikleşmesine ve toplumsal barışın tesis edilmesine katkı sağlamayı amaçlıyor”

Hafıza Merkezi’nin kuruluş sürecinden biraz bahseder misiniz? Dernek hangi motivasyonlarla kuruldu?

Türkiye’nin demokratikleşmesinin önündeki en büyük engellerden birinin insan hakları ihlallerinin sorumlularının cezasızlık zırhıyla korunması ve dolayısıyla bu ihlallerin farklı şekillerde her dönem tekrar etmesi olduğunu düşünüyoruz. Bu, tabii ki Türkiye’ye özgü bir durum değil; dünyanın çok çeşitli yerlerinde diktatörlük veya çatışma dönemlerinde ağır insan hakları ihlalleri ve insanlığa karşı suçlar işleniyor. Bu suçların failleri uzun süreler hesap vermekten uzak kalabiliyor. Ancak dünyanın birçok yerinde, kimi zaman çatışmaların ve otoriter dönemlerin sona ermesinden hemen sonra, kimi zaman yıllar sonra, yargılamalar, hakikat komisyonları, tazminatlar, anma ve müzeler gibi mekanizmalarla geçmişin ağır ihlalleri ile yüzleşiliyor. Otoriter rejimler veya çatışma sonrası toplumlarda daha demokratik, adil ve barışçıl bir gelecek inşa

* Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü. gozeorhon@gmail.com
Söyleşi Tarihi: 31/19/2014

edebilmek amacıyla toplumların geçmişte yaşanmış insan hakları ihlalleri, büyük ölçekli katliamlar ya da başka türden şiddetli toplumsal travmalarla yüzleşmelerine odaklanmış etkinlik ve araştırma alanı, geçiş dönemi adaleti kavramıyla ifade ediliyor. Geçiş dönemi adaleti, faillerin yargılanması, hakikat komisyonlarının kurulması, şiddet veya ihlallerden en fazla etkilenenler için tazminat paketlerinin geliştirilmesi, mağdurların anılması ve hatırlanması gibi birbirini tamamlayıcı özellikte bir dizi adli veya gayri-adli stratejileri kapsıyor. Geçiş dönemi adaleti sistemli ve yaygın insan hakları ihlallerine verilen bir yanıt.

Geçiş dönemi adaleti çerçevesinin benimsediği genel kabul, geçmişteki insan hakları ihlalleriyle yüzleşmeye yönelik ulusal stratejilerin hesap verebilirliğe, dokunulmazlıklara son verilmesine, devlet-vatandaş ilişkilerinin yeniden tesisine ve demokratik kurumların inşasına katkı yapabileceği.

Türkiye’de ise benzer şekilde yaşanan devasa hak ihlallerine rağmen, mağdurların ortak hissiyatı, faillerin cezadan muaf kaldığı, suçu/suçluyu koruyan kurumsal ve toplumsal aldırmaçlığın yaraları derinleştirdiği, geçmişle yüzleşme, geçmişi anlama, telafi etme ve yargılama pratiklerinin oluşmamış olduğu şeklinde.

Hafıza Merkezi Türkiye’deki insan hakları mücadelesine, geçmişteki ağır insan hakları ihlalleri ve insanlığa karşı suçlarla yüzleşirken, dünya örneklerinden faydalanarak ve geçiş dönemi adaleti perspektifinden bakarak katkıda bulunmak amacıyla kuruldu. Çalışmalarında geçiş dönemi adaleti süreç ve mekanizmaları için zemin hazırlayarak Türkiye’nin demokratikleşmesine ve toplumsal barışın tesis edilmesine katkı sağlamayı amaçlıyor.

Geçmişin inşası ve yeniden inşası, süregelen bir toplumsal ve politik mücadeleyle mümkün. Yürütülen mücadele aslında bir yanıyla devlet ya da egemen tarafından kurulmuş, dolaşıma sokulmuş, baskın kılınmış anlatılara meydan okuma mücadelesi. Türkiye'deki bu mücadele içinde Hafıza Merkezi'ni nasıl konumluyorsunuz?

Yine dünyanın farklı örneklerine baktığımızda, çok benzer bir şekilde sivil toplum ve insan hakları mücadelesinin, aynı şekilde devletin baskın tarih anlatımına karşı bir mücadele olduğunu görüyoruz. Devletler bu anlatıları çok geniş bir kurumsal işbirliğiyle destekliyor ve toplumu uzun zaman bu baskın anlatıya inandırabiliyor. Örneğin, Arjantin'de darbe döneminde sokaktan veya evlerinden alınıp götürülenler için toplum uzun süre "bir şey yapmış olmalı" diye sesini çıkarmıyor. Ancak 1983'te kurulan ve yaklaşık bir yıl süren çalışmalarıyla 8960 kayıp insanın ve 365 yasadışı gözaltı merkezinin bilgilerine ulaşan Arjantin Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyonu'nun (CONADEP) topladığı veriler ve tanıklıklar, yeni bir kolektif hafıza ve toplumsal mutabakat oluşturuyor. Bununla da kalmayıp bu veriler ve tanıklıklar günümüze kadar devam eden adalet arayışı sürecinde halen kullanılıyor. 35 yıl geçmesine rağmen Arjantin'inde adalet arayışında yüzlerce davayla hâlâ devam ediyor, binlerce sanık yargılanıyor. Dolayısıyla insan hakları mücadelesinde veri, belgeleme, arşiv çalışmalarının çok önemli bir yeri olduğuna inanıyoruz. Hafıza Merkezi kuruluşundan bu yana, ağırlıklı olarak 1990'larda yaşadığımız zorla kaybetmelerle ilgili dokümantasyon çalışmasını sürdürüyor. Bu konuda yıllardır çalışan İnsan Hakları Derneği, Yakay-Der (Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği), Meya-Der (Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği) gibi kurumların, insan hakları aktivistleri ve avukatlarının

verilerini bir araya getirmeye çalışıyoruz. Çalışmaya başladığımızda varolan tüm kaynakları bir araya getirerek bir liste oluşturduk. İki buçuk yıldır bu listeyi kayıp yakınlarıyla görüşmeler ve hukuki dosyalarla tek tek doğrulamaya, her bir kaybedilen kişi hakkında kapsamlı bilgi derlemeye çalışıyoruz. Bu bilgiler www.zorlakaybetmeler.org adresinden ulaşabileceğiniz veritabanında mevcut. Veri tabanı da merkezimizdeki arşiv de, kayıp yakınlarının izin verdiği ölçüde, herkesin kullanımına açık. Bu verilerin paylaşılmasını, akademisyenlerin, gazetecilerin bunları dolaşıma sokmasını istiyoruz–daha doğrusu bunu kayıp yakınları istiyor.

Diğer yandan hukuki mücadeleyi de benzer bir şekilde bugüne kadar bu alanda çalışmış olan baro, avukatlar ve insan hakları örgütleriyle çalışmalarımızı ortaklaştırarak, varolan mücadeleyi uluslararası örneklerle destekleyerek yürütmeye çalışıyoruz. Yaptığımız her çalışmada ortaklıklar ve veriye dayalı analiz önemli bir yere sahip.

Hafıza çalışmalarına son otuz yılda artan bir ilgi olduğunu görüyoruz. Akademi içinden ve akademi dışındaki entelektüel çevrelerden gelen teorik açılımlar çok yoğun olduğu gibi, bunlar pratik girişimlerin yanında sönük dahi kalıyor. Hafıza çalışmalarına yönelik bu pratik ilgideki artışı neye ya da nelere bağlıyorsunuz?

Aslına bakılırsa, tarihsel olarak ilk yakın dönem hafıza patlamasının on dokuzuncu yüzyıl sonlarında, yani ulus devletlerin oluşum sürecinde olduğunu belirtmek lazım. Ulus devletlerin oluşum süreçlerinde, aynı zamanda “kahramanlık söylemleri”, “geleneklerin icadı” ve “ulusal müze ve anıtlar” çerçevesinde milliyeçiliğe hizmet eden bir hafıza patlamasından bahsedilebilir. 1970’lerden itibaren oluşan hafıza patlaması sonucunda ise anıtlardan anma mekânları veya anma yapıtlarına bir kayış görülüyor. UNESCO’nun 1972’de Dünya Miras Konvansiyonu’nu (*World Heritage Convention*)

kabul edip bu doğrultuda çalışmaya başlaması önemli bir köşe taşı olarak kabul edilebilir. Ama dönüm noktası İkinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilen Soykırım ve buna yönelik yapılan çalışmalar olarak kabul edilmeli. Bu tarihten itibaren devletler tarafından dikte edilmeyen hafıza ve hafızalaştırma çalışmaları döneminin başladığını söylemek yanlış olmaz. Bu tarihten beri hafızanın demokratikleştirilmesi, sömürsüzleştirilmesi süreçleri yaşanıyor. Vicdan mekânları da bu hafıza çalışmalarının sonucu. Ancak hafıza yitimlerinin de hafıza konusunda bir obsesyon yarattığından bahsedilebilir.

Geçmişle hesaplaşma ve toplumsal barışın inşası konusunda Türkiye'nin ne tür özgüllükleri var? Bununla bağlantılı olarak, Türkiye'deki hesaplaşma girişimleri diğer ülkelerin deneyimlerinden neler öğrenebilir/ öğrenmeli?

Hafıza Merkezi olarak şüphesiz her ülkenin/bölgenin özgüllükleri olduğunun farkındayız ama biz aynı zamanda, dünya deneyimlerini dikkate alarak tartışmaktan ve Türkiye bağlamındaki anlamları üzerine düşünmekten yanayız. Özgüllükler ve dünya deneyimlerinin katabileceği unsurlar birlikte düşünülmeli, diğer türlü bizi tuhaf ve kapatacıcı bir "Türkiye kendine has" yaklaşımına hapseder. Örneğin Türkiye, suç işleyen devlet görevlilerinin hesap vermesi noktasında çok kötü bir durumda, başka bir şekilde söylersek Türkiye'de cezasızlık zinciri çok güçlü ve çok zor kırılıyor. Türkiye'nin bu "özgül" durumuna çözüm ararken ceza yargılamalarının çok güçlü bir biçimde hayata geçirildiği eski Yugoslavya örneklerini düşünebiliriz. Eski Yugoslavya ülkelerinde hak örgütleri, topladıkları tanıklıkları hem yerel mahkemelerde hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde delil niteliği olan hukuki dokümanlar olarak kullanmayı başarmışlar. Yine yargılamaların yapılmasında olumlu örnek olarak çok anılan Arjantin'de sivil inisiyatifle oluşturulmuş ve devleti de oldukça zorlayan adli tıp yapılanmaları, Türkiye

için de ilham verici nitelikte. Yine dünyadaki hakikat komisyonları örneklerine bakarak, hak ihlaline uğramış olanların deneyimlerinin konuşulmasının ve hem devlet hem de farklı toplumsal kesimler tarafından tanınmasının önemini anlayabiliriz. Dolayısıyla en iyi ceza yargılamaları dahi, hak ihlaline uğramış olanların yaşadıklarının tanınması için yeterli olmuyor. Dünyada hakikat komisyonlarının sonuçları, başardıkları ve başaramadıkları üzerine ciddi bir literatür oluşmuş durumda, bu literatür Türkiye için de önemli veriler barındırıyor. Hafıza Merkezi olarak, kurulduğumuzdan beri dünya deneyimlerinin ele alınması, eleştirel bir gözle değerlendirilmesi ve Türkiye için ne tür mekanizmalara ilham vereceğinin düşünülmesi üzerine çalışıyoruz. Örneğin Türkiye’de yaşanan barış süreci için de çok önemli olan Hakikat Komisyonları’yla ilgili hazırladığımız kapsamlı rapor, bugünlerde dağıtılacak. Son olarak da geçmişle hesaplaşma alanında uzun süre dikkate alınmamış ama son yıllarda güçlü bir biçimde gündeme gelen toplumsal cinsiyet boyutu var. Hak ihlaline uğrayanlar ve geride kalanlar soyut insanlar değil, bu insanların deneyimleri, etnik kökenleri, sınıfsal konumları ve cinsiyetleri nedeniyle farklı biçimlerde şekilleniyor. Devlet şiddeti ve suçunu, kadınlar erkeklerden çok farklı biçimlerde yaşıyor ve yaşadıkları çoğu zaman görmezden geliniyor. Bizim kaybedilenlerin eşleriyle ilgili yaptığımız araştırmaya ve “Fotoğrafi Kaldırmak”, *Eşi Zorla Kaybedilen Kadınların Deneyimleri* raporumuza Nepal’de, Kolombiya’da kaybedilenlerin eşlerinin deneyimlerini ele alan çalışmalar ilham verdi.

Hafıza Merkezi’nin sistematik biçimde yürüttüğü hafızalaştırma girişimleri var. Etnik grupların yerinden edilmesinden, katliamlara ve “faili meçul” cinayetlere dair çok sayıda çalışmanız bulunuyor. Bu çalışmaların toplumsal travmaların sağlanması noktasında nasıl bir önemi var? Hafıza Merkezi bu noktada başka ne tür

eylemlerin anlamlı olduğunu düşünür? Bu kapsamda ileri vadeli çalışma planları neler?

Toplumsal hafızanın kurulması yönünde her çaba inanılmaz bir emek, yönemsel tartışmalarla devam etmesi gereken bir süreç ve titizlik gerektiriyor. Bu işi layıkıyla yapabilmek adına biz de çalışmamıza zorla kaybetmeler üzerinden başlamaya karar verdik. Bunun başka sebepleri de var elbette. Genellikle 1990'larda bir OHAL stratejisi olarak, devlet tarafından Kürt vatandaşlara yönelik uygulanmış bir "terörle mücadele" stratejisi tüm o saydığımız bütünsellik içinde anlaşılabilir elbette. Tam da bu nedenle zorla kaybetmeyi dinlerken, zorla göç ettirmeyi, katliamları, sivil infazları da duyuyorsunuz. Bu türden hakikatleri açığa çıkarma girişimlerinin onarıcı ve sağaltıcı bir faydası olabilmesi için dar anlamda siyaset katından en geniş anlamıyla toplumsal alanda bir tanınmanın gerçekleşmesi, belli taleplerin önce meşruluğunun kabul edilmesi sonra da yerine getirilmesi gerekiyor. Tabii ki hakikatlerin ortaya çıkarılması dahi kendi başına iyileşme süreçlerine yardımcı olabilir. Çünkü hakikatlerin ortaya çıkarılması, yok sayılanın, olmamış gibi yapılanın ve bastırılanın tanınması için bir adım. Ancak, yaşananın sadece ihlaller ve şiddetle dolu bir geçmiş olmadığını da görmek şart. Hafıza Merkezi çalışmasından örnekle devam edersek, kaybedilenlerin gerisinde kalanlar bize yakınlarının kaybedilmesinin ve buna eşlik eden bütünsel bir devlet şiddetinin "travmatik" etkilerinin yanında kendilerinin bu şiddetle toplumsal ve siyasal düzeyde nasıl başa çıktıklarını, mücadele ettiklerini de anlatıyorlar. Geçmişin hakikatlerinin bu bütünsel yorumunun vurgulanması, Kürtler'in politik özneler olarak ne için mücadele ettiklerine ve neler talep ettiklerine de yer vermek gereğini doğuruyor. Hafıza Merkezi, çalışmalarını geride kalanların hakikat talebini, adalet mücadelesini desteklemek ve cezasızlık çemberini kırmak için de gerçekleştiriyor. İleri vadeli

çalışmalarımız konusunda en temel iki hedefimizden biri, çalıştığımız alanda ürettiğimiz bilginin somut olarak değişikliklere yol açması ve geçiş dönemi adaleti yaklaşımını daha geniş bir bağlamda, Ermeni Soykırımı'ndan azınlıklara yönelik pogromlara, Alevilere yönelik ayrımcılıktan devlet şiddetinin farklı veçhelerine, tartışmaya başlamak.

Türkiye'nin doğusunda otuz yıldır süren bir savaş var. 2009 yılından bu yana aralıklarla ve konjonktürel iniş çıkışlarla yürüyen bir barış süreci işlediği düşünülüyor. İktidarın olası bir yasal bir çerçeve çizdiği ve toplumsal barış ve uzlaşma konusunda kayda değer adımlar attığı (varsayımsal) koşullarda, Hafıza Merkezi gibi sivil ve bağımsız örgütlerin etkinlikleri neler olacaktır?

Aslında Türkiye'de süren bir savaş var demek daha doğru. Kontrgerilla, JİTEM gibi yapıların faaliyetleri ve iktidar mücadelelerini, PKK'yle sürdürülen savaştan tamamıyla bağımsız düşünmek mümkün değil. Ayrıca bugün iktidarın barış konusunda attığı adımlar ve yeterli olmasa da çizilen yasal çerçeve, artık varsayımsal değil. Süreç sorunlu yürüse de yaşanılana bir Barış Süreci demek yanlış değil.

Dünyanın her yerinde sivil toplum örgütleri barışın sağlanması konusundaki siyasal çabaların da oluşturulması ve sürdürülebilir kılınması için toplumsal çabaların parçası oluyor; kâh yaptıkları çalışmalarla kâh bizzat süreçte yer alarak. Hafıza Merkezi dışında da birçok hak örgütü hem sorunların giderilmesi için yapılması gereken kurumsal reformlar konusunda, hem gerçeğin ortaya çıkarılması ve toplumsallaştırılması için veri toplayıp açıklama konusunda, hem de mağdurların sesi olma konusunda kapsamlı çalışma yapıyorlar. Hafıza Merkezi'nin öncelik verdiği konular toplumsal barışın olmazsa olmazları:

- Adalet olmaksızın barış olamayacağı göz önünde bulundurulunca sadece faillerin yargılanması ve cezalandırılmasını sağlayacak ceza adaleti uygulamasının yanı sıra, mağdurların uğradığı her türlü haksızlığın giderilmesi için uygulanması gereken onarıcı adaletin hayata geçmesi.
- Devlet aktörlerinin cezasızlığının sona ermesi için alınması gereken önlemler.
- Gerçeğin oluşması ve ortaya çıkarılması ihtiyacı.
- Savaşa neden olan eşitsizlik, ayrımcılık, ırkçılık, baskının tekrar edilmemesi için yapılması gereken kurumsal reformlar.

Toplumsal barış ve uzlaşmanın inşası girişimlerinin en başarılı örneklerinden birinin Güney Afrika'da *Apartheid* rejiminin ortadan kalkmasının ardından başlayan toplumsal uzlaşma süreci olduğu söylenir. Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'ndan Türkiye için çıkarılabilecek dersler neler olabilir?

Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu ve toplumsal uzlaşma süreci bazı açılardan başarılı bir örnektir, evet. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu topladığı 22.000'nin üzerindeki tanıklıkla *Apartheid* döneminde yaşananları açık etmiş ve artık bu rejimden faydalananların "biz bilmiyorduk" deme imkânı kalmamıştır. Bu azımsanacak bir başarı değildir. Ancak, Komisyon bazı açılardan da çok eleştirilir. Bu eleştirilerin en önemlilerinden birisi, komisyona tanınmış olan af yetkisidir. Komisyona, işledikleri hak ihlallerini bildiren ve bu doğrultuda tanıklık yapan failerin suçlarının affedilmesi yetkisi verilmiştir. Hâkimlerden oluşturulan Af Komitesi'ne yapılan 7.112 af başvurusundan 849'u kabul edilmiş, 5.392'si reddedilmiş olmasına rağmen bu yetki, Komisyon'un en çok eleştirilen yönüdür. Mahmood Mamdani'nin ifadesiyle, çalışmaya hakikat ve adaletin birbirlerinin alternatifi olabileceği ön koşuluyla başlayan Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun aldığı eleştiriler, "hakikatin adaletin

alternatifi değil, ön koşulu olduğu”nu göstermiştir.¹ Nitekim Hakikat Komisyonları kapsamında af, Güney Afrika Komisyonu’ndan bu yana son 20 yılda dünyanın çok çeşitli yerlerinde kurulan 30’un üzerinde hakikat komisyonunun çok azında kullanılan bir uygulama oldu. Bir kaç istisna dışında hakikat komisyonları, sıkça endişe edilenin aksine adalet ve sorumluları yargılama sürecinde bir engel değil, uzun mücadele dönemleri sonucunda kolaylaştırıcı rol oynadı. Bu nedenle, Türkiye’de kurulacak olası bir hakikat komisyonunun da yargılama süreçlerinin önünü kesmeyecek, tam tersi o süreçlere veri sağlayacak şekilde tasarlanması çok önemlidir.

Güney Afrika’daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun eleştirilen bir diğer yanı da, tek tek suçlara ve vakalara odaklanırken sistematik şiddeti ve ayrımcılığı gündeme getirmemiş oluşudur. Buradan da Türkiye için çıkarılacak dersler vardır. Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarda yaşanan ve toplumun geniş bir kesimi tarafından yok sayılan zorla göç, yasa dışı ve keyfi infazlar ve zorla kaybetmeler gibi devlet şiddeti pratikleri açıklıkla konuşulmadan, bu şiddeti uygulayan yapı ve mümkün kılan kurumsal işbirliği açığa çıkarılmadan kalıcı bir barış mümkün değildir.

Toplumsal barış ve uzlaşma süreci için evrensel formlardan söz etmek mümkün olmasa da ve bu süreç yaşanan toplumsal travmanın özgül yanlarına ve yerelliğe göre şekillense de, ortak değerlerle şekil aldığı açık. Türkiye’de ideal bir uzlaşma süreci nasıl gelişmelidir?

Öncelikle dünyada veya Türkiye’de, “ideal” bir uzlaşma sürecinden söz edilemeyeceğini söylemek gerekir. Çünkü çatışmadan barış sürecine geçiş, her zaman “eksikliklerle”, tartışmalarla ve sıçramalarla gerçekleşir. Barış süreci gibi, hem tarafların hem de toplumun farklı kesimlerinin birbirinden farklı, bazen de birbiriyle uzlaşması imkânsız taleplerinin olduğu bir moment için aslında bu durum normal. Öte yandan,

işin doğasından gelen bu zorluk, siyasetçilerin zaman zaman iddia ettiği gibi, Türkiye’de yaşanan barış sürecinin “kendine has” ve diğer tüm süreçlerden kategorik olarak farklı olduğu anlamına gelmez. Gerçekten barış süreçlerinde, farklı örneklerden de ilham alarak savunulması gereken ortak değerler olduğu açık. Tüm bu süreçlerde en önemli ortak değer, barışın değerini vurgulayan bir dil. Barışı yücelten, destekleyen bir dil kurarak, çatışmacı bir dilden uzak durmak bunun ilk adımı. Diğer önemli değerler ise eşitlik ve tanıma. Tarafların birbirlerinin varlığını ve meşruiyetini tanıyarak, biçimsel eşitlik içinde iki taraf olduklarının bilinciyle masada oturmaları önemli bir diğer nokta. Barış süreçleri tarafların birbirini yendiği değil, ortak bir biçimde yeni bir siyasal ve toplumsal anlaşmaya vardıkları bir süreç olarak algılanmalı, bu nedenle birbirini tanıma ve eşitlikçi bir dil inşa etmek önemli. Son olarak da hiçbir kriz öngörmeyen ve mutlak bir uzlaşma bekleyen bir yaklaşımdan ziyade, barış sürecinin inişli çıkışlı bir süreç olduğunu kabul etmek gerekiyor. Bunun için hem müzakerenin kendisinin bir tür siyasi mücadele olduğunu kabul etmek hem de gündelik siyasi çekişmeler için müzakere masasını değersizleştirmeyen bir yaklaşım oluşturmak önemli. Barış süreçlerinde taraflar çoğu kez birbirinin siyasi rakibi de olduğu için, aralarında siyasi mücadele olması anlaşılır; ancak her gündelik siyasi rekabet konusunun, barış sürecinin kendisini tartışma konusu yapmayacak bir biçimde ele alınması, sürecin ilerleyişini kolaylaştıracak bir rol oynar.

Toplumsal barış ve uzlaşma bağlamında özür politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Özür politikaları ve bu alanda oluşmuş literatür, hem layıkıyla dilenmiş özürlerin onarıcı etkisini vurguluyor hem de özür diye kabul ettiğimiz birçok kamusal beyanın aslında gerçek bir “özür” olmadığını altını çiziyor. Üstelik onarıcı hiçbir düzenleme

yapılmadan dilenen sözel bir özür, şiddete maruz kalmış kesimler için negatif bir etkiye bile sahip olabilir. Özür konusuyla ilgili çok katmanlı ve geniş siyasi ve felsefi tartışmalar da söz konusu; herhangi bir özürün geçmişte olup bitenleri telafi etmek konusundaki kategorik yetersizliği veya özür dileyerek 'mağdur' tarafı bu özrü kabul etmeye zorlayan adı konmamış şiddetin kendisi gibi meseleler problematize ediliyor. Bu tartışmaların farkında olarak onları bir kenara koyarsak, başarılı özür örneklerinin birkaç ortak unsuru var. Bu unsurları kabaca şöyle sınıflandırabiliriz: Öncelikle suçun/kabahatin açıkça tanınması ve dile getirilmesi, bu suçtan ötürü hissedilen utanç duygusunu kamusal olarak paylaşmak, bu suçu/kabahati tekrar etmemek yönünde irade beyanı ve oluşmuş olan zararın maddi ve manevi olarak tazmini, onarılması için çaba.² Tüm bu unsurları az çok barındıran bir özür Türkiye'de toplumsal barış ve uzlaşma politikası bağlamında ciddi bir etki yapabilir. Çünkü böyle bir özür, devletin kullandığı dilde ve vatandaşlarla olan ilişkisinde köklü bir dönüşüm anlamına gelir.

Hafıza Merkezi gelecekte hatırlama üzerine çalışmaların akademik ve pratik ayaklarını birleştirmeyi/kaynaştırmayı hedefleyen bir açılıma gitmeyi düşünüyor mu? Söz gelimi, akademik çalışmaları, atölyeleri, sergileri vs. içerecek enstitü benzeri bir kurumsallaşmaya gitmeyi düşünüyor musunuz? Olası bir girişim için nelere ihtiyaç duyulur sizce?

Aslında çalışmaları birleştirme meselesi, tek tek kişilerin ve kurumların her tür çalışmasında aklında tutması gereken bir konu olarak elzem. Örneğin Hafıza Merkezi olarak biz, politik/pratik alana tercüme edilmesi gereken türde bir bilgi üretiyoruz ve bunu yapmaya aday herkesle bu bilgiyi paylaşıyoruz. Merkez olarak biz de bu bilgiyi farklı şekillerde ortaya koymayı ve farklı kanallarla yaygınlaştırmayı çok önemsiyoruz. Bu mesele bir amaç olarak sürekli aklımızda. Bunun son örneği, geçen ay DEPO'da

gerçekleşen *Hafızayı Harekete Geçirmek: Kadınların Tanıklığı* sergisiydi. Kadınların toplumsal değişimi tetikleyen tanıklıkları ve hafıza çalışmaları üzerine inşa edilen sergide, biz de eşi zorla kaybedilen kadınların tanıklıklarından derlediğimiz bir videoyla yer aldık. Yine sergi süresince Columbia Üniversitesi Toplumsal Değişim Çalışmaları Merkezi ve Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu'nun işbirliğiyle gerçekleşen *Eylem için Hafızayı Harekete Geçirmek* atölyesine katıldık. Hem serginin hem de atölyenin isminden de anlayabileceğiniz gibi, bir bütün olarak bu etkinlik tam da sizin sorduğunuz akademik ve pratik ayakları bir araya getirmeyi, sergi aracılığıyla ulaştığımız farklı toplumsal kesimlerle bir arada tartışmayı amaçlıyordu. Toplumsal değişim sonucunu yaratan politik mücadeleleri desteklemek, mücadelenin bir parçası olacak şekilde bilgi üretmek ve hafıza çalışmalarının sadece 'geçmiş açığa çıkarmak'la sınırlı kalmayan bugünü değiştirme potansiyelini vurgulamaktı, amaç. Bu türden başka işbirliklerinin hem parçası olmayı hem de yeni işbirliği ağları oluşturmayı gündemimizden çıkarmıyoruz. Örneğin Columbia Üniversitesi'nde İnsan Hakları Çalışmaları Enstitüsü (*Institute for the Study of Human Rights*) bünyesindeki Tarihsel Diyalog ve Hesap Verilebilirlik İçin İttifak (*Alliance for Historical Dialogue and Accountability*) programıyla ortaklık içindeyiz. Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinde hafıza çalışmaları ve geçiş dönemi adaleti üzerine çalışan kurumlar arasında bir ortaklık oluşturmayı hedefliyoruz. Hem çalışan kurumların birbiriyle ilişkilerini ve işbirliğini artırmak hem de çalışma alanlarındaki diğer kurumlardan ve akademisyenlerden bilgi ve somut işler için somut fikir almalarını sağlamak amacımız. Yanı sıra, kaybedilmelerle ilgili verilen hukuk mücadelesini güçlendirmeyi amaçlayan cezasızlıkla mücadele programımız da hem Türkiye'deki diğer hak örgütleriyle hem de cezasızlığa karşı mücadele eden uluslararası insan

hakları örgütleriyle birlikte çalışıyor. Bu türden çalışmalarıyla Hafıza Merkezi de bu tür girişimlerin parçası olmaya devam edecek.

Diğer hafızalaştırma girişimlerinin yanı sıra, gündelik hayata nüfuz eden, gündelik karşılaşmalar yoluyla kişilerin geçmişle basit biçimde karşı karşıya gelmesini sağlayabilecek, kente dair yeni tasarımlar mümkün mü? Genel olarak “hatırlama durakları” diyebileceğimiz (ve sözgelimi, Almanya’dan *Holocaust* bağlamında örnekleri sıkça görülen) sokak isimleri, kaldırım taşları, plaketler ve resmî, epik, mitleştirici/mistifiye edici değil, aksine, basit ve gündelik “hatırlatıcı”ların (*memorial*) toplumsal hatırlama konusunda nasıl bir işlevi olur? Hafıza Merkezi’nin “hafıza durakları” yaratma ya da hafızayı gündelikleştirme gibi projeleri var mı?

Vicdan anıtları ya da hafıza mekânları olarak adlandırabileceğimiz bu tür yapıtlar özellikle barış süreçlerinin vazgeçilmez unsurları arasında sayılıyor. Kahramanları değil kurbanları odağına alan söylem ve onları temsil eden anıtlar, insanlığa karşı işlenmiş suçları bazen kurbanlarını bazen faillerini sergileyen müzeler, devlet terörüne uğrayanları anan sanat yapıtları bahsettiğiniz örneklere esas teşkil ediyor. Evet, Türkiye’de benzeri anıt, müze ve hafızalaştırma çalışmalarına ihtiyaç var. Hafıza Merkezi bunu bugüne kadar belgesel ve video kliplerle yapmaya çalıştı; ama hem kaybedilenler ve geride kalanlara yönelik hem de belediyelerin çok kültürlü geçmişlerini canlandıracak ve devlet terörünün kurbanlarını hatırlatacak projelerimiz var.

¹ Mahmood Mamdani, “Truth According to South Africa’s Truth and Reconciliation Commission” Amadiume, Ifi, and Abdullahi An-Na’im, eds. 2000 *The Politics of Memory: Truth, Healing, and Social Justice*. London ; New York: Zed Books.

² Ayda Erbal, *Özür Dilemek “Bildığınız Gibi Değil”*, <http://azadalik.wordpress.com/2013/02/01/ozur-dilemek-bildiginiz-gibi-degil/>